

чи «тривожно-сумнівний» (20%), що характеризує їх як відповідальних і вимогливих до себе та інших, здатних раціонально будувати власну поведінку, здійснювати координаційну роботу. Такі особи переживають часті сумніви у своїх можливостях і потребують підтримки.

Для кожної третьої особи жіночої статі (32%) характерні особливості психологічного типу «керівник», що описується схильністю до організаторської та управлінської діяльності, проте без проявів жорсткого домінування над іншими (відсутній підтип 811) та майже не вираженим ситуативним домінуванням (лише 4% опитаних жінок обрали підтип 712). Даний психологічний тип більше притаманний курсантам-дівчатам, ніж курсантам-хлопцям ($\varphi = 1,64; p \leq 0,05$).

Найпоширенішими із підтипів психологічних типів, що описують особистісні особливості курсантів, є «викладацький підтип» психологічного типу «керівник» (вербальний керівник); у кожного п'ятого курсанта-хлопця - підтип 433 «тривожно-сумнівного типу».

Таким чином, використання психогеоетричних методик у процесі психологічного супроводження курсантів під час навчання в академії має свої переваги у тому, що: 1) потребує мало часу для проведення; 2) зацікавлює курсантів; 3) дозволяє визначити професійно важливі особистісні якості курсантів різних спеціалізацій; 4) допомагає у визначенні заходів виховного і психопрофілактичного впливу (у нашому випадку – це проведення групових бесід, спрямованих на формування культури міжособистісного спілкування у професійній діяльності майбутніх фахівців; навчання ефективним способам профілактики виникнення синдрому «емоційного вигорання» курсантів-психологів, формування впевненості у собі курсантів-хлопців, які належать до «тривожно-сумнівного типу», під час психологічних тренінгів тощо.

Казміренко Л.І.,

кандидат психологічних наук,
професор кафедри юридичної
психології НАВС

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕАГУВАННЯ ПРАЦІВНИКА МЛІЩІ НА ЕКСТРЕМАЛЬНІ СИТУАЦІЇ

Парадоксально, але призначення професійно-психологічної підготовки до дій в екстремальній ситуації ЗВЗУ полягає в адаптації до надзвичайних (нештатних) умов і забезпеченні психічної діяльності людини на оптимальному оперативному рівні, який дозволяє їй не тільки

чинити опір різноманітним правовим, соціальним, культурологічним та тактичним чинникам, але й активно та цілеспрямовано впливати на них, вірно вибирати «функціональну стратегію», яка забезпечує досягнення мети за умови самозбереження як фізичного, так і психологічного здоров'я.

Парадоксально, бо адаптація до екстремальних та надекстремальних умов суперечить людській природі, в якій закладене прагнення уникати ризику. Правоохоронець – одна з небагатьох професій, які вимагають професійних дій *всупереч могутньому впливу інстинкту самозбереження*.

Діяльність екстремального характеру, для якої характерна висока вірогідність виникнення неврахованих, неочікуваних, проблемних і заздалегідь незапланованих ситуацій, потребує також *спеціальних здібностей*: оперативного мислення та особливої психологічної активності, спрямованої на пошук інформації та її аналіз у конкретних ситуаціях, здатності планувати свою діяльність і приймати рішення в умовах невизначеної та недостатньої інформації, прогнозувати розвиток нестандартних ситуацій і результати прийнятих рішень.

Практично завжди екстремальні або особливі умови пов'язані з виникненням *психічної напруженості*. Можна виокремити три види такої напруженості: оптимальна, екстремальна, надекстремальна. Надекстремальність розуміють як стан, в якому необхідно використовувати практично всі резерви організму.

Екстремальні умови діяльності спричиняють *стрес*, який *проявляється на наступних рівнях*:

- когнітивному – зміни сприйняття і усвідомлення інформації, зміни уявлень про зовнішнє та внутрішнє середовище, зміни мислення;
- емоційно-поведінковому – зміни емоційного стану до довільного регулювання своєї поведінки;
- вегетативному – зміни функціонування систем організму.

В реальному житті ці зміни проявляються не ізольовано, а в комплексі. Мимовільна емоційна реакція на відчуття небезпеки або загрози характеризується високим рівнем збудження. Прискорюється серцебиття, збільшується рівень цукру в крові та її згортваність, більше крові приливає до м'язів, збільшується активність мозкових центрів щодо управління м'язами, активізується зір та слух, як наслідок – порушуються процеси сприймання та оцінювання ситуації, прийняття рішення.

Слід зазначити, що поведінка в надекстремальній ситуації багато в чому визначається *емоцією страху*, яка до певних меж є фізіологічною нормою. Страх виконує *функції пристосування і допомагає швидко мобілізувати* фізіологічні та психічні можливості людини для

самозбереження. У підготовлених до екстремальних ситуацій людей період адаптації до раптового виникнення небезпеки досить короткий порівняно з невідготовленими людьми. У невідготовлених – в більшості виявляються: розгубленість, бездіяльність, метушливість або пасивність, яка доходить до повного ступору.

Клінічні показники страху залежать від його глибини і виражаються в об'єктивних проявах та суб'єктивних переживаннях. Найбільш характерними є рухові порушення у поведінці, що знаходяться в діапазоні від збільшення активності (гіпердинамія, «рухова буря») до її зменшення (гіподинамія, ступор).

Але в будь-яких найважчих умовах 12-25% людей зберігають самовладання, вірно оцінюють ситуацію, чітко і рішуче діють відповідно до умов. З іншого боку, 50-75% людей в екстремальних ситуаціях в перші моменти стають пасивними. Це залежить від усвідомлення обов'язку та відповідальності. Так, більш ефективними виявляються ті особи, які чітко усвідомлюють свої завдання і основну мету діяльності, ті ж, кого охоплює страх та безконтрольні емоції, не в змозі діяти ефективно.

Загалом усвідомлення суб'єктом рівня екстремальності ситуації залежить від: оцінки небезпеки стресора для цілісності суб'єкта (фізичної цілісності, цілісності виконання завдання); чутливості до стресора, тобто ступеня суб'єктивної визначеності, значущості; ступеня раптовості стресора; тривалості дії стресора при збереженні його суб'єктивної значущості.

Отже, рівень екстремальності великою мірою обумовлений суб'єктивними показниками особистості, а саме її мотиваційними складовими, які базуються на ціннісній та емоційній сфері особистості, її власному досвіді.

Активна неадекватна реакція на стрес проявляється у вигляді наступних реакцій: порушення або втрата працездатності, неможливість сприймати необхідну інформацію, високий ступінь емоційних переживань, висока поведінкова активність, спрощене розуміння ситуації, нецілеспрямовані дії, висока швидкість та помилковість дій, яка доходить до втрати цілих операцій, втрати орієнтації до повної зупинки діяльності. Зрозуміло, що всі ці реакції ведуть до зниження ефективності діяльності.

Пасивна неадекватна реакція на стрес може тривати до повної смерті організму, наприклад, коли працівник ОВС при явній загрозі його життю та здоров'ю з боку злочинців стає повністю пасивним і ніяк не реагує на озброєний напад та застосування вогнепальної зброї та фізичної сили щодо нього. Це фактично означає власну загибель.

Виникнення ефекту пасивності можна розглядати як психологічний механізм, що захищає людину від перевтоми, хоча в той же час

призводить до появи помилок в діяльності і загального зниження ефективності. Крім цього, така реакція провокує зниження мотивації до діяльності. Цей феномен необхідно враховувати при професійній підготовці, оскільки сама по собі робота працівника є стресогенною за рахунок ненормованого робочого часу, добових чергувань, постійного носіння вогнепальної зброї і форми, високого рівня відповідальності, психологічних наслідків авторитарної системи управління в підрозділах ОВС.

Кушнар'ов С.В.,
начальник НДЛ психологічного
забезпечення діяльності органів
внутрішніх справ ДНД МВС України,
кандидат педагогічних наук, старший
науковий співробітник

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНО-ЗНАЧУЩИХ ЯКОСТЕЙ У КОНТЕКСТІ ПЕНІТЕНЦІАРНОГО ПРОЦЕСУ

Українська історія має значний теоретичний і практичний досвід виховання у молоді соціально-значущих якостей. В умовах сучасного суспільства в силу соціально-політичної, економічної, ідеологічної нестабільності як ніколи значимою стає проблема виховання людини милосердної, яка вмє співчувати, любити, прощати іншого. До того ж, процеси демократизації, що охопили всі соціальні інститути в нашій країні, сприяють удосконаленню педагогічного процесу і в пенітенціарній школі, але цілісної системи гуманістичного виховання, на жаль, ще не склалося.

В спеціальній літературі формуванню соціально-значущих якостей у неповнолітніх засуджених приділяється невідповідно мало уваги, хоча відомо, що мікросередовище засуджених, для якого характерні кругова порука, прагнення до насильства, паразитизму є підґрунтям для розвитку та закріплення агресивних тенденцій особистості. Внаслідок цього індивід у складних психологічних ситуаціях може реалізувати нестандартну, злочинну поведінку. Поряд із цим для багатьох неповнолітніх засуджених характерні депресивні психічні стани, вихід з яких вони знаходять досить часто у агресивних чи аутоагресивних реакціях.

Підвищена психічна напруженість призводить до зривів у поведінці неповнолітніх засуджених. У багатьох з них розвивається стан приреченості і безнадійності, що викликає пасивність у вчинках і діях людини. У деяких засуджених позбавлення волі спричиняє пригнічений